

10.3. Mehnat psixologiyasida motivlar va faoliyat diagnostikasi

G'arb psixologiyasida motivatsiyaning ikki xil ko'rinishi va ularning o'ziga xos belgilari chuqur o'rganilgan. Bular: *ekstrensiv* (tashqi shart-sharoitlar va holatlarga bog'liq bo'lgan holda) va *intrensiv* (shaxs dispozitsiyalari bilan ehtiyojlar, ustanovkalar, qiziqishlar, mayillar, istaklar bilan bog'liq bo'lgan holda paydo bo'ladigan)lardir. X.Xekxaufen motivatsiyasining 6 ta tamoyilini yaratdi.

1. Tamoyil bo'yicha interensiv motivlashgan xatti - harakatlar ochlik, chanqoqlik, og'riqdan qochish singari jismoniy ehtiyojlarning qondirilishiga yo'nalmagan. Bu yo'nalishda ish olib borgan olimlarning takidlashicha mazkur ehtiyojlar inson organizmi tomonidan buzilgan gomeostazini tiklashga xizmat qilmaydi. Biroq tashqi xatti-harakatlarida ularni tuzatish mumkin bo'ladi. Birinchi tamoyil bo'yicha motivlashgan xatti-harakatlar maqsadsiz faollik sifatida talqin qilinadi. O'yin faoliyatini tadqiq qilgan olim E.Klinger. O'yin faoliyatini

interensiv motivatsiya asosida *maqsadsiz yo'naltirilgan harakat* deb ataydi. R.Uayt atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida individ tomonidan eng katta faolliklarni *harakatchanlik motivatsiya* deb ataladi. Bu fikrga Amerikalik olim Mark Rujnes qo'shiladi va faoliyat dastlabki bosqichlarni interensiv natijaga yaqin bosqichlarini ekstrensiv deb hisoblaydi.

2. Biror faoliyat motivatsiyasi ham interensiv ham ekstrensiv motivlashgan xulq-atvordan iboratdir.

3. U yoki bu xatti-harakatlar faoliyatning ba'zi optimal darajasini saqlab turish yoki tayyor xolatda tutishga yo'nalgan motivatsiya deb hisoblanadi. Bunday nazariy yondashuvlar optimal faollik tushunchasini fanga kiritadi. Bunday fikrlarni chet el olimlaridan Xebb (1955) Fisski, Madii (1961) Xand (1965) ishlarida yaratildi. Xand insonni ma'lumotlarini qayta ishlash tizimi deb hisoblaydi va uning nisbatan

maxsuldor faoliyat ko'rsatishi uchun tafovutning bir qadar optimal darajasi talab qilinishini aytadi. Faoliyat motivatsiyasida bu tamoyil bo'yicha ***“optimal tafovut” tamoyili*** ilgari suriladi. Xandning bu fikrlari tanqid qilingan bo'lib u etarli darajada uzviy emaslikka va tugallanmaganda ayblanadi. Chunki Xand ilgari surgan tafovutga nisbatan ehtiyoj nafaqat aniqlangan tafovutni yo'qotish motivatsiyasi balki yangi tafovutni izlash motivatsiyasini ham keltirib chiqaradi.

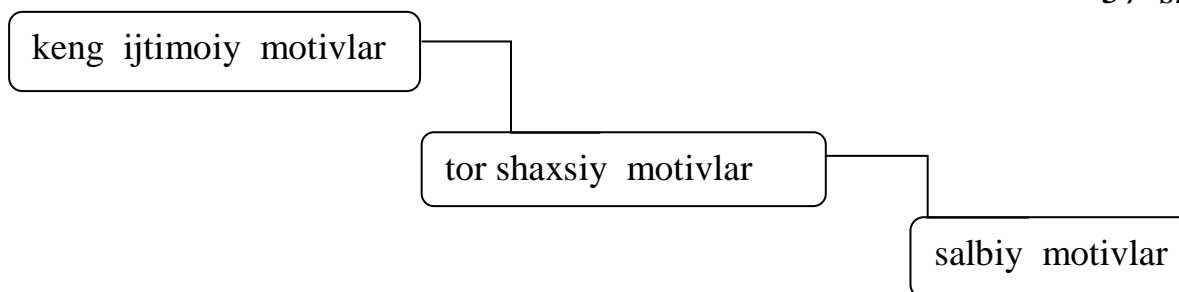
4. De Charms ilk motivatsiyasini o'z samaradorligini his qilishda o'zini atrof-muhitdagi o'zgarishlarning manbai sifati sezishda ko'radi. Bunday harakatlarning sababchisi o'zi bo'lishga intilish alohida motivni emas, boshqa ko'plab boshqaruv motivlarini paydo qilishi mumkin. De Charms quyidagicha soddaroq qilib tushuntiradi. Insonga atrofdagilarning talablari va'da qilingan mukofotlar va mumkin bo'lgan ja'zolar tashqi bosimlar kuchli ta'sir ko'rsatadi va ular o'z-o'zini tasdiqlash darajasini boshqalarga tobe bo'lish darajasigacha tushirib yuboradi. Natijada inson bunga qarshilik ko'rsatishga intiladi va borgan sari o'z faoliyatiga ishonib, voqea-xodisalarning xo'jayni sifatida o'zini his qiladi. U o'z faoliyatidan qoniqadi va shu darajada motivatsiyasi oshadi. Agar aksincha bo'lsa, atrofdagi voqea-xodisalarga tobelik qiladi. O'z faoliyatini ma'nosiz va majburiy motivlashgan deb his qiladi. Bu yo'nalishda eksperimental tadqiqot tashabbuskori Lipper 1974-yil va Desey 1975-yil De Charmsning konsepsiyasini rivojlantirdilar.

5. Chiksentmixale 1975-yili interensiv motivatsiyaning xarakteristikasini ma'lum emotsional xolat bo'lgan faollikdan shodlanish tuyg'usida ko'radi. U jarrohlardan, shaxmatchilardan, raqqoaslardan va alpinistlardan ish jarayonida va dam olishda his-tuyg'u va faoliyatlarni tariflashni so'raydi. So'rov jarayonida qo'lga kiritilgan markaziy tushuncha oqim deb nomlanadi. Oqim deganda odam o'zi amalga oshirayotgan ishga to'liq singib ketishi natijasida dunyoga keladigan faollikning shodlik tuyg'usidir. Olimning fikricha bu tuyg'u interensiv motivatsiyaning bir ko'rinishidir.

6. Subyekt yuqoridagi kechinmalarni va ular o'rtasidagi aloqalarni aniqlashi lozim, demak bu erda ilk bora vosita (xatti-harakat) va uning (harakat maqsadi) o'rtasidagi aloqa masalasi ko'tarilyapti. X.Xekxauzning fikricha agar xatti-harakatlar bilan ularning o'rtasida aloqa mavjud bo'lsa, interensiv motivlashgan harakatlar haqida gapirsa bo'ladi.

Mehnat jarayonida motivlar asosan 3 ta turga bo'linadi.

57-shakl

Mehnat jarayonida maxsus motivatsiya diagnostikasi o'tkaziladi. Mehnat faoliyatini yuzaga keltiruvchi motivatsiyani aniqlash uchun quyidagi narsalarga e'tibor berish kerak.

- 1) diagnostika o'tkaziladigan asos bo'lmish, mehnat motivatsiyasi ko'rsatkichlarini belgilash;
- 2) uch toifadagi diagnostika uslublarini tanlash - bevosita, loyihaviy, bilvosita;
- 3) har bir uslubning ajratilgan ko'rsatkichlarga bo'lgan diagnostikaviy imkoniyatlarni aniqlash;
- 4) mazkur metodika natijalarini ishlab chiqish chog'ida nazariy metodologik asoslarga tayanish;
- 5) metodika matnlarning sinaluvchi intellektiga mosligi;
- 6) shaxs xususiyatlarini hisobga olish;
- 7) diagnostika uchun qulay sharoit yaratish.

Faoliyat muvaffaqiyatini pragnozlash psixologik ko'rsatkichlar asosida olib boriladi. U faoliyatda o'rgatish jarayonini optimallashtirish uchun, oquv guruhlarini tuzishda individual yondashishni tashkil etishda va boshqa hollarda muhim.

Ko‘pincha faoliyat muvaffaqiyatini pragnozlash insonning u yoki bu faoliyatga to‘g‘ri kelishi kasbiy tanlov o‘tkazishni yo‘lga qo‘yish uchun to‘g‘ri keladi. Insonning mehnatga jismoniy va psixik layoqatliligi va yaroqliligini *ergonomika sohasi* o‘rganadi (ergo - ingliz tilidan ish, nomika - inson o‘rganadi).

Professional tanlovning komponentlaridan biri psixologik tanlov bo‘lib, u tibbiy, ta’lim, bilim darajasi bo‘yicha tanlovlarni o‘z ichiga oladi. Aniq faoliyat turida inson qobiliyatlarni son va sifat ko‘rsatgichlari bo‘yicha baholash eng oddiy ammo unchalik mukammal bo‘lmagan usuldir. Professional malaka olingan ko‘rsatgichlarni boshqalarniki bilan qiyoslash orqali aniqlanadi. Qobiliyatlarni pragnozlash kasbiy ta’limdan oldin o‘tkaziladi va quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi: vaqtdan uzilganligi, vositali usullar, nisbatan kam ishonchliligi va h.k.lar.

Hamkorlikdagi faoliyat bu umumiy motivlar va faoliyat maqsadi asosida mehnat egalarining olib boradigan ish faoliyatlari hisoblanadi. Hamkorlikdagi faoliyat psixologik tizimida ushbu tarkibiy jihatlar: umumiy maqsad, aniq vazifalar, umumiy motiv, hamkorlikdagi harakat va umumiy natija bo‘ladi. Hamkorlikdagi faoliyatning umumiy belgilari va uning subyeksi o‘zaro bog‘liqdir. Hamkorlikdagi faoliyat subyektining asosiy xarakteristikalar orasida aniq maqsadlilik, natijaviylilik, motivasiya, tashkilotchilik kabilar kuzatiladi.